

МАЙДАН ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТИТУТ

У статті простежена генеза Майданів, що мали місце в Україні від початку 1990-х років до сьогодення. Подано характеристику кожного з них, окреслено спільні та відмінні риси. Проаналізовано дії влади, встановлено, що запобіганню або конструктивному розв'язанню проблем, що артикулювалися учасниками кожного з Майданів, заважала відсутність механізмів встановлення комунікаційних зв'язків між представниками владних структур і громадянами.

Ключові слова: Майдан, влада, протести, громадяни, комунікаційні зв'язки.

Balaban R. Maydan as a political institute. *The article deals with the traced genesis of Maydans which took place in Ukraine from the beginning of 1990th to modern times. Description of each of them is given, outlined general and excellent feachers. The actions of power are analysed, it is set that warning or structural decision of problems which was pulled out by participants of each Maydan, is prevented by absence of mechanisms of establishing of communication connections between the representatives of power structures and citizens.*

Key words: *Maydan, power, protests, citizens, communication connections.*

Нині не викликає заперечень той факт, що Майдан як особливий український феномен набуває основних ознак своєрідного політичного інституту. Не ставлячи собі за мету розглянути всі протестні акції, які мали місце в Україні протягом періоду незалежності нашої держави, зосередимо увагу на одній з них, що набула перманентного характеру й дістала узагальнюючу назву «Майдан». Тобто йдеться про колективну публічну форму протесту, якій властиве цілодобове протікання з проживанням у місці протесту.

Зазначимо, що Майдан – це не винахід сьогодення. Описуючи буремні події початку ХХ століття, поет П. Тичина склав такі рядки: «На майдані коло церкви революція іде». Саме, як і в царській Росії, повстання декабристів (1825 р.) було у формі

виходу на майдан (Сенатська площа) дворян (близько 100 осіб), які бачили інший уклад Російської імперії. У Грузії – «революція троянд», у Тунсі – Арабська війна. Відбувалося тотальне знищення народу. Ці події часто називають «кольоровими революціями», нібито вкладаючи в них сенс «штучності».

Загалом це окрема тема дослідження аналогічних протестів у світі, які відомі й у Європі, і в США, в арабському світі та Азії.

Перший український Майдан, відомий як «Революція на граніті», або голодування студентів, тривав 16 днів (2 – 17 жовтня 1990 р.) і завершився перемогою його ініціаторів. Адже більшість вимог було задоволено. Специфіка цього Майдану полягала, поперше, в інноваційності, незвичності таких акцій для радянського суспільства, а по-друге, невикористанні політичними лідерами репресивних заходів. Голова уряду В. Масол, задовольняючи вимоги студентів, пішов у відставку. Виступи протестувальників набули оприлюднення у засобах масової інформації, їх заслухали у Верховній Раді та надали телерадіоефір. Отже, дії радянської України були більш європейськими, порівняно з тими, що мали місце через два десятиліття потому. Голодування студентів підтримали інші верстви населення, але за великим рахунком цей Майдан не був масовим, загалом голодувало 100 студентів. Однак він тісно перегукується з майданами сьогодення, оскільки одна з вимог, що висувалася голодуючими, стосувалася відмови від підписання нового союзного договору, тобто проголошувався відхід від СРСР. Майдан 2013 – 2014 рр. розпочався як Євромайдан – Майдан за зближення з Європою. В обох актуалізувалося геополітичне питання – орієнтація на віддалення від східного сусіда. У 1990 р. – це був СРСР, до складу якого входила Україна, в останньому – Російська Федерація, яка намагається впливати на Україну через СНД і євразійську економічну зону.

Водночас слід зазначити, що у період між Майданами, які мали місце в Україні, відбувалися й інші протести, близькі до них за формою. У цьому плані треба згадати похід шахтарів до Києва у 1993 р., який можна розглядати як своєрідний Майдан у русі, адже йому були властиві такі ознаки, як масовість, організованість і публічність, висунення певних вимог до влади і цілодобове протікання. Проте ці події мали і певні, характерні лише для них,

риси. Насамперед це стосується корпоративності – професійна належність і надання переваги суто соціальним питанням, які обмежувалися вимогою підвищення шахтарям заробітної плати, виплат заборгованості. Пересічні громадяни, хоча й не заперечували доречності подій, надавали перевагу спостереженню за ними, не поспішаючи до їх підтримки, адже вимоги, що висувалися, не стосувалися політичних проблем. Аналогічні походи шахтарів до Києва повторювалися у 1998 та 2002 роках; у 1998 р. мав місце похід шахтарів на Донецьк. Принципова відмінність – що Майдан не ставив питання соціальних виплат тощо.

Наведені протести свідчать про відсутність на низовому рівні комунікативних механізмів адекватного реагування. Так, проблема заборгованості із заробітної плати могла бути розв'язаною без піднесення її на загальнодержавний рівень у формі соціального конфлікту. На ситуацію могли вплинути фінансові установи (податкові, адміністративні органи чи органи самоврядування), одержавши сигнал від суспільства і зреагувавши на нього належним чином. Але, як засвідчила практика, ці інститути працюють автономно (замкнені на самих себе), тому коли наявні проблеми накопичуються, досягають критичної маси, вони виливаються у протест на загальнодержавному рівні. Те саме стосується і Майданів, які наочно доводять, що ані періодичні вибори, ані місцеве самоврядування, ані дії адміністративних органів не здатні належним чином реалізувати громадсько-політичні потреби, реагувати на настрої. Соціально-політичні канали заблоковані. І навіть певні перемоги Майданів не здатні їх розблокувати. Отже, і самоврядування, й електоральна демократія в Україні є за фактом дефективними, які не виконують функцію комунікативних каналів.

Окреме місце серед походів на Київ посідає «врадівська хода», зумовлена заворушеннями у Врадіївці, що відбулися 30 червня – 3 липня 2013 р. Її причина – обурення свавіллям і безкарністю самої «влади» (прагнення одержати захист від колег й уникнути покарання працівниками міліції, які знущались і згвалтували людину). У цьому разі похід був спричинений вимогами законності, поваги гідності громадян, оминаючи увагою політичні та економічні питання. Ці події знову підтверджують нездатність органів місцевого рівня розв'язати проблему цивілі-

зованим, законним шляхом, зумовлюючи виникнення значущих громадських протестів. Особливе занепокоєння викликає не лише сам факт ганебного злочину, а те, що «влада» не лише не виконала своїх функцій щодо розслідування злочину і захисту прав громадян, а й вдалася до його покривання. (У цьому разі під поняттям «влада» маються на увазі чиновники всіх ланок і рівнів, представники законодавчої, виконавчої, судової та правоохоронної гілок влади, обрані та призначені). Цим самим знову підтвердилася дефективність функціонування держапарату. Ці події, беззаконня і знуцання виявилися не винятком, а одним із явищ звичного ланцюга, і лише одне з них стало критичним для соціального спалаху.

При цьому політики і партії змушені реагувати на колективні дії, самозгуртованість громадян, наздоганяючи народні ініціативи та долучаючись до процесу. Знаходяться сили, які спекулюють на народному ресурсі, використовуючи його на власну користь. Тобто йдеться про використання політичним класом свого статусу як індульгенції від реалій соціального життя. Зовсім інша картина спостерігається, коли йдеться про «руку США» або «руку Кремля» як організаторів. Тож постає питання – для чого Америці чи Росії орієнтувати працівників міліції на гвалтування і вбивство, а потім допомагати відповідним службам покривати злочин. Можливо, було б краще, аби «влада» не давала підстав для виникнення таких ситуацій. Безумовно, є люди, які навіть у наведеному прикладі бачать «руку Америки» [1]. Насправді ж проблема полягає в тому, що «влада» не вірить у здатність громадян колективно реагувати на суспільні негаразди. Вона бачить їх лише на прийомах і в чергах за одержанням різних довідок, де вони поодинокі, беззахисні й безправні. При цьому ані громадські організації, ані партії не виконують покладену на них функцію представника, лобіста громади перед владою в щоденному режимі. Тому не дивно, що у пікові моменти громада виступає колективним суб'єктом протесту. Однак «влада» не вміє адекватно реагувати на громадські виступи. У наведеному вище випадку міліція просто зачинила двері перед протестувальниками. Чи можна сказати, що форма протесту була не мирною? Відповідь однозначна – ні. Але працівники райвідділу міліції (у цьому випадку це і є «влада») спромоглися лише на єдине

рішення – зачинитися у приміщенні. Ситуація могла розвиватися іншим шляхом (без масових протестів і демонстрацій), якби правоохоронці не покривали злочинців, вислухали протестувальників, адекватно зреагували на їхні заяви. Цим самим підтверджується висловлена нами теза щодо відсутності комунікаційних каналів на низовому рівні. «Влада» не реагує на звернення суспільства, залишаючи йому єдиний вияв – протест. Отже, можна зробити висновок про деградацію «влади» в контексті виконання покладених на неї функцій. Як апарат, вона формально функціонує, але не дає якісного продукту.

«Влада» стала корпоративним самозахисним інститутом. Натомість вимога демократичного сьогодення – влада не божественна і не самодержавна, вона має бути менеджером з надання послуг суспільству.

Такі протести, як врадівська реакція, вбивство О. Макар, стали загальновідомими. Але є й інші, менше відомі, локальні події, які демонструють здатність спільноти до організації і протистояння. Це, переважно, протести проти забудовників, «кредитні» протести та інші. Саме вони підтверджують відсутність в їх ініціативі руки Америки чи Москви. Дуже важко уявити, що «Америка» організувала протест місцевих жителів у м. Києві на станції метро «Позняки» (2014 р.) проти будівництва торговельного центру. Ще важче уявити, що та ж «Америка» під час цього протесту організувала побиття міліцією мешканців. І це сталося після того, як «перемогла» Революція Гідності. Звичайно, ці дії викликали обурену реакцію. Це свідчить про деградованість влади не лише в цьому конкретному випадку, а й загалом.

Не викликає заперечення думка, що ту чи іншу подію можуть використовувати і політики, і технологи. Так само і «влада» повинна не тільки не створювати прецеденти, а й адекватно реагувати на наявні.

Окреме питання стосується того, чому «влада» у наведених вище обставинах почала покривати власних злочинців. Очевидно тому, що цей випадок – є типовим, тобто системним. Про це ведуться розмови на побутовому рівні, але проблеми, пов'язані з покриванням злочинних дій «правоохоронними» органами, проституцією, торгівлею наркотиками, не досліджуються науковцями.

(У кращому разі обговорюються на побутовому рівні). Але, за логікою, у державі не може бути деградована одна ланка, а всі інші функціонувати якісно та ефективно. Це означає, що аналогічні негаразди відбуваються і в інших секторах, таких, як фінанси, бізнес, освіта, право тощо. Врадівська хода продемонструвала, що в основу протесту можуть покладатися не лише матеріальні чинники. У цьому разі пріоритетного значення набуло морально-етичне обурення, яке не зачіпало економічних та ідеологічних вимог.

В Україні склалася ситуація, коли на перше місце виходять соціально-економічні потреби суспільства, але механізм їх трансляції органам влади відсутній. Вибори різних рівнів і різних політичних сил проходять переважно під гаслом «щоб було краще». Залишається віра в «доброго царя», здатного вирішити всі питання, що орієнтує громадян на походи до Києва, а не на прагнення дійти згоди на місцевому рівні. При цьому відсутній інститут політичної відповідальності, адже за наявності проблеми та неуваги до її розв'язання відповідний чиновник не іде у відставку. Як наслідок, створюється модель, за якої локальні питання вважаються дрібними, такими, що можуть почекати свого вирішення, а чиновник і держапарат у цілому зайняті іншими важливими справами. Така модель є хибною. Насправді дрібні питання місцевого рівня і є найбільш важливими, державницькими. Це не означає, що вони мають вирішуватися на державному рівні особисто головою уряду чи президентом, але вони потребують вирішення відповідними органами, департаментами, службами.

Перед різними соціальними категоріями населення постають різні проблеми. Назвемо кілька найбільш загальних: погані дороги, низька якість медицини, освіти. Можна назвати й інші проблемні питання, створити їх ієрархію. Але справа полягає не в тому, щоб спробувати узагальнити всі «слабкі місця», а в тому, що всі вони є важливими і потребують належного вирішення. Якщо цього не відбувається і проблема залишається, відповідні міністри мають йти у відставку. Проте такий механізм політичної відповідальності в Україні відсутній. Крім того, відсутній комунікаційний простір, здатний забезпечити опрацювання і вироблення ефективних рішень. Але за відсутності політичної відповідальності такий простір втрачає свою актуальність. Тому чергові вибори різних

рівнів і надалі відіграють функцію легітимації, а система загалом, як і раніше, функціонує в закритому форматі, що провокує різноманітні форми протесту.

Формат Майдану не формує комунікаційного простору, дискусійного поля, понад те, він не має єдиної позиції. Фактично публічний протест стає межею актуалізації проблеми, категоричною формою протесту, в основі якої зазвичай значна кількість різноманітних проблем: від браку робочих місць, дозвільних черг, низьких зарплат, важкого тягаря оподаткування. Усе це створює підґрунтя недовіри і латентного протесту, який через певний час виливається у Майдан. При цьому реактивом стає той факт, що представники політичного класу демонструють відмінний стандарт життя від суспільства. Громадськості стають відомі подвійні стандарти в різних сферах щодо пересічних громадян, можновладців. Це стає основою недовіри і латентного протесту. Суспільство завжди буде незадоволеним. Адаже після вирішення одних питань, виникатимуть інші. Це і є процесом, рухом до підвищення стандартів життя. Однак демонстрація політиками, що питання вирішуються, навіть з помилками, даватиме кредит довіри.

Ще одна важлива характеристика Майдану полягає в тому, що він стає формою об'єднання різних соціальних верств населення – робітників, найманих працівників, представників інтелігенції, власників малого бізнесу. Принагідно зазначимо, що до цього процесу поступово залучаються і власники великого бізнесу, хоча вони часто відіграють не публічні, проте доволі важливі ролі, долучаючись до фінансування харчування, медичної допомоги тощо. Адаже для забезпечення автентичності, фінансування потреб Майдану (харчування, опалення та інше) має непересічне значення. Майдани, зокрема останній, виключали зі свого складу люмпенів. Достеменно важко твердити, чи прагнула ця категорія до майданівського середовища, чи штучно відсікалася. Хоча слід визнати, що її наявність і компрометувала б, і розвалювала б майдан із середини. Консолідація на Майдані все-таки залишає той факт, що різні групи відстоюють і використовують власні інтереси на тлі спільного лейтмотиву.

Не викликає заперечень думка, що Майдан може виникати як спонтанне явище, але він однозначно потребує організації, захисту, забезпечення. Політичні партії ніколи не виступали в ролі організа-

торів Майданів, хоча окремі лідери чи ланки могли вмонтовуватися в їх перебіг. Немаловажне значення має питання про вплив на цей процес «руки Заходу», «руки США», «руки Москви», фінансування акцій протесту іноземними фондами тощо. Відповідь на нього спробуємо дати нижче.

Після «Революції на граніті» в очікуванні свобод і демократії настав специфічний час, коли термін «опозиція» використовувався як вирок. Не було дискусійних майданчиків, люди кожного разу на виборах голосували за ефемерне «краще». Система дістала назву «перехідної» без уточнення того, від чого і до чого перехід. Суспільство латентно накопичувало недовіру, але при цьому не вдавалося до відкритих масових протестів. Влада як така стала місцем збагачення і все більше автономізувалася від суспільства.

Другий український Майдан пов'язаний з президентськими виборами 2004 року. Він тривав 8 тижнів і набув назви «помаранчева революція». Розпочався цей Майдан 22 листопада 2004 р. як протест на фальсифікацію результатів президентських виборів і закінчився оголошенням результатів третього туру (переголосування) – 23 січня 2005 р. та оголошенням Президентом України В. Ющенка. Майдан підтвердив, що «влада» не вміє комунікувати із суспільством. Одним з інструментів боротьби став юридичний, коли рішенням суду було заборонено офіційно друкувати результати виборів і запроваджено третій їх тур. Юридичну практику цього процесу описує один з учасників у книзі «Адвокати помаранчевої революції». Безумовно, вона була оформленням тиску і переговорів суб'єктів політичного процесу, але все ж таки мирним шляхом [2]. Майдан 2004 р. не був партійно орієнтованим. Але заклики за гідність, за свободу уособлювалися в конкретному кандидаті. На хвилі революційних подій відбулося «оновлення» влади. На різні посади призначалися нові особи. Однак за цими призначеннями стояли певні політичні мотиви. Проте призначення, які робилися на хвилі революції, призвели до протилежних наслідків. Так звана «помаранчева команда» не складалася з однодумців, об'єднаних чітко визначеною ідеологією і алгоритмом реформ. Багато хто з них не вірив, що прийшов надовго, не мав переконань щодо сутності необхідних реформ. Часто використовувалася демократична риторика, але владний інструмент, як і раніше, використовувався для

власного збагачення та корпоративних інтересів. Але якщо попередники – політична каста, яка прийшла з радянської доби, здійснювала власне збагачення поступово і протягом тривалого часу, намагаючись не допускати у свою парафію сторонніх, «нові» представники влади прагнули збагачення за короткий термін, пришвидшуючи маховик корупції. Унаслідок цього держапарат в особі чиновників різних рангів близько шести місяців очікував змін, нових настанов на проведення реформ. Однак їхні очікування не виправдалися. Рейтинг В. Ющенко з часом почав падати. Виявилось, що українська політична і державна система не здатні трансформуватися виключно на гаслах і закликах, навіть якщо ті надходять від перших осіб. У суспільстві законсервувалася латентна недовіра, нереалізовані сподівання. Дедалі частіше на побутовому рівні починали лунати розчарування. Суспільство очікувало, що, делегувавши довіру, воно має одержати зміни. Делегування виражалось у високому рейтингу «помаранчевої команди», але політична система не почала працювати по-іншому. Не можна не зважати й на те, що «помаранчева команда» поводитися на місцях навіть гірше, ніж так звані «кучмісти». Активізувалася конкуренція між різними угруповуваннями. Зрештою, падіння «помаранчевих». Майдан виявився емоційним сплеском. Він де-факто не може мати план дій і стратегію. Як наслідок, наявні певні політичні сили використовують феномен Майдану на користь власного іміджу, але при цьому не реалізують суспільні сподівання і не демонструють реформ, що викликає нову хвилю розчарування. Питання полягає не в самому факті Майдану, а в політичних силах – чому вони не здатні здійснити реформи. Наша відповідь така, що політичні сили є корпоративними, закритими від суспільства, в поєднанні з відсутністю інституту політичної відповідальності не мають залежності від суспільства, не мають амбіцій реалізації проектів реформ.

Третій*, у політичному досвіді України, Майдан можна назвати податковим. Протести розпочали 16 листопада й набули масового характеру 22 листопада 2010 року. Закінчились організовані мітинги 2 грудня за рішенням більшості Національної координаційної ради підприємців Податкового майдану. Декілька десятків

* Нумерація запропонована нами для систематизації і не є назвою події.

мітингувальників, не вдоволених рішенням більшості, залишилися на майдані Незалежності й продовжили мітинг під політичними гаслами. У ніч на 3 грудня працівники комунального підприємства «Київблагоустрій» під наглядом декількох сотень співробітників МВС України, які оточили площу за периметром, за 45 хвилин (від 5.00 до 5.45 ранку) розібрали наметове містечко. Учасників мітингу, які залишалися на площі, було розігнано. Цю саму технологію розгону влада застосує пізніше для розгону Євромайдану, але вже з протилежним результатом.

Будучи цілком слухним і актуальним, цей Майдан не здобув народної підтримки і підтримки широкого бізнес-середовища. Це відбулося тому, що громадяни, у своїй більшості, не асоціюють приватний бізнес з розвитком економіки, з новими робочими місцями, а розглядають його зазвичай як окрему касту зі своїми інтересами. У свою чергу, сам бізнес є доволі вразливим, він зжився з пануючим укладом, розуміє, що може зазнати адміністративного тиску. Тому великий бізнес фактично завжди не публічний. Середній бізнес занадто малий, а особливість дрібного бізнесу полягає в тому, що сам власник є водночас і працівником, який не може відриватися від робочого процесу, робить це лише в критичних ситуаціях. Отже, Майдан не став усенародним, хоча вимагав прагматичних змін, що покладаються в основу очікувань і вимог реформ. Влада, успішно розігнавши податковий майдан, відчула свою зверхність і безкарність, знову продемонструвала свою нездатність комунікувати і використовувати ініціативи на власну користь, переводити вуличні протести у формат «круглого столу». Адже Податковий майдан був інтелектуальним. Він не висував вимог про дотації, пільги чи виплати. Його учасники були готові йти в кабінети та обговорювати назрілі проблеми, входити у формат дискусії. Однак «влада» перекрила цей канал. Хоча технологічно можна було залучити ініціаторів і посилити як імідж, так і провладні структури пануючої на той час Партії Регіонів. Розігнавши Майдан, «влада» відчула впевненість і переконаність у тому, що до протестів саме так треба ставитися.

Четвертий – Мовний майдан – відбувся 4 липня 2012 року.

Мовна тема упродовж тривалого часу актуалізувалася у виборчих кампаніях. Питання полягало в тому, щоб надати російській мові статусу другої державної мови, оскільки російськомовні

громадяни нібито зазнають утисків. Мовний майдан виник у Києві й територіально розміщувався біля Європейської площі на сходах Українського дому. Тут зібралися люди, які виступали проти другої державної мови. Поштовхом до зібрання стало голосування у Верховній Раді. Це відбувалось у час, коли правляча еліта від Партії Регіонів була як ніколи міцною. Крім того, попередня політична практика вказувала на неможливість будь-яких репресій чи застосування сили. Протест мав мирний характер, без прояву атак чи вандалізму, але «влада» цього разу залучила спеціальні правоохоронні загони, які, проте, не протидіяли і не захоплювали протестувальників. Акція мала різну чисельність. Основний склад був нечисленний, менше 500 осіб, які розташувались на сходах Українського дому. Ця акція була однозначно ідеологічним маркером, тому національно орієнтовані політичні партії і політичні лідери час від часу долучалися до неї, активізуючи громадян. У такі моменти кількість учасників Майдану помітно збільшувалася. Тобто акція проходила у пульсуючому форматі.

Майдан підтримали політичні сили, використовуючи його для оприлюднення своєї позиції, а також для посилення інформаційного зв'язку. Серед учасників були представники таких партій, як «Наша Україна», ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», «УДАР», «Народний рух» та ін. Акція мала мирний характер, хоча час від часу відбувалися незначні зіткнення, штовханина з правоохоронними загонами, які на той момент не мали ніякого озброєння, навіть гумових кийків. Дивним видавалося лише те, що до контролю за фактично культурно спрямованим заходом долучили екіпірованих правоохоронців. Але наявність правоохоронних загонів тільки консолідувала протестувальників і підняла їхній статус. Часом чисельність правоохоронців у рази перевищувала кількість мітингуючих. Причина появи правоохоронців полягала в тому, що в Українському домі було заплановано виступ В. Януковича, який так і не відбувся. Акцію підтримали в різних містах України.

Сьогодні цілком зрозуміло, що фактичне прийняття другої державної мови не розв'язувало якоїсь значущої проблеми російськомовного населення. Швидше, це був плановий етап дій «влади» того часу з посилення асиміляції, що виявився помил-

ковим, оскільки досягти цієї мети можливо було за допомогою інших, ювелірно виважених політичних технологій.

Не виключено, що причина появи великої кількості правоохоронців полягала у побоюванні Майдану, через який Президент В. Янукович не зміг обійняти цю посаду у 2004 р. Тому «влада», а точніше «режим Януковича», не вдався до розгону, але про всяк випадок залучив значні міліцейські сили, які значно перевищували чисельність протестувальників.

Питання про другу державну мову було своєрідним національним маркером, хоча і не стало критичним. Мовний майдан вирізнявся тим, що не порушував владних питань, акцентуючи увагу лише на одному – недопущення надання російській мові статусу другої державної.

П'ятий Майдан – Євромайдан і Революція Гідності.

Євромайдан міг залишитись одним серед інших протестних виступів на площі. Адже влада вже мала попередній досвід вільного розгону і усе ще демонструвала відсутність здатності до комунікації з митингуючими. Парадокс полягає в тому, що де-юре Євромайдан не був протестною акцією, оскільки підтримував офіційний курс Української держави і виступав за євроінтеграцію. Він також не був масовим. Мається на увазі, що в день і ввечорі збиралися активісти, ті, хто співчував і зацікавлений у конструктивному вирішенні цих питань, загалом від 500 до 1000 осіб, на ніч залишалося, за різними оцінками, 100-500 осіб, хоча організатори-учасники називають і вищі показники. Проте основна його риса полягала в тому, що Євромайдан не приваблював значний загаль і міг залишитися локальним. У суспільстві на той час панував відносний паритет прихильників євроінтеграції як західного вектора, так і прихильників східного вектора в особі СНД чи Євразійського союзу. Відчувалось його поступове згасання, відсутність нових ідей та ініціатив. Євромайдан на певному етапі намагався відмежуватися від політиків, не дати змоги політичним силам та їх лідерам здійснити свій піар. Тому не дивно, що політичні лідери віддалилися від Євромайдану, зокрема, й через очікування його згасання.

Однак тогочасна українська влада вдалася до явно хибних кроків. Акцентуємо на цьому, оскільки і в Республіці Білорусь, і в Російській Федерації було випробувано інший шлях придушення

протестів: знищення опозиції, альтернативних ЗМІ, можливих джерел фінансування, що й нині дає змогу в цих країнах просто фізично «пакувати» протести. Саме таку практику могли взяти за взірць вітчизняні політики. Проте вони зробили суттєву помилку, розігнавши в ніч 30 листопада 2013 р. учасників Євромайдану із застосуванням надмірної сили, а демонстрація цього в ефірі призвела до масового обурення. Ці події стали свідченням недолугості влади в особі чиновників, які давали відповідні команди, а також про негативні орієнтації виконавців, які виконували ці команди з надмірним захопленням. При цьому ігнорувався той факт, що Євромайдан поступово згасав. Понад те, для владнання непорозумінь міська влада могла, наприклад, залучити його учасників до обговорення, вироблення резолюцій, надати окремим лідерам статусу радників, створити комітети тощо. І це була б інша історія.

Силовий розгін Євромайдану продемонстрував низьку ефективність влади, принизив її ставлення до суспільства.

Принципово нова фаза цього протесту пов'язана з масовим виходом громадян 1 грудня 2013 року на вулиці Києва. Це було унікальне явище, оскільки воно відбувалося не під партійними гаслами і навіть не за закликами політиків, було спричинене обуренням, яке підкріплювалося трансляцією ЗМІ силового розгону і запрошенням до участі в ньому П. Порошенка через «5 канал». За різними оцінками, на мітинг вийшло до мільйона громадян. У цей час російські ЗМІ вели мову про кілька сотень учасників протесту для своїх слухачів у РФ. Відбулася передислокація та укріплення Майдану та вулиці Хрещатик.

Як зазначають експерти, на Майдані зібралася значна кількість представників різних політичних партій і громадських об'єднань. Своє стійке представництво мали такі політичні партії, як: ВО «Батьківщина», «УДАР», ВО «Свобода», «Громадянська позиція», «Демократичний альянс», КУН, УРП, «Європейська партія», рухівці та інші. Серед громадських організацій слід назвати «Правий сектор», «Громадянський сектор Майдану», «Спільна справа», ПО «Сила людей», Студентську координаційну раду (СКР), Союз ветеранів Афганістану, ГО «Українське сучасне козацтво (УКРАЇНИНІВ) та інші козацькі організації, об'єднання

«Не злий майдан», організацію «Воля», Громадський оперативний штаб (ГОШ), Відсіч, ГО «Українська альтернатива» (лідер Володимир Кухар), Батьківський комітет, УНСО (Шухевича), «Автомайдан», «Пласт» та багато інших. Громадський сектор утворив Громадську раду Майдану, під Маніфестом якого підписалося 40 великих і малих об'єднань [3]. Проте природа Майдану була скоріше синергетичною. Важко говорити про керуючу роль тієї чи іншої партії або організації. Саме на мітингу, який відбувся 1 грудня, стало очевидно, що політики не були готові до такого соціального спалаху, не мали плану дій, наздоганяючи громадську ініціативу. Наприклад, Автомайдан виник як ініціатива двох десятків осіб, тиск на яких спричинив появу двох сотень протестувальників. Ще більший тиск підвищив чисельність учасників до кількох тисяч прихильників автомобілістів [4]. Виявляється, був ще й вело майдан і багато інших ініціатив.

Відбулося те, що сьогодні відомо під назвою «Майдан», тоді як участь у ньому партій чи громадських організацій мало другорядне значення. Майдан виконував функцію ідеологічного маркера. З'являється спеціальний статус – «учасник майдану», так само, як «не учасник майдану». Підтвердження участі в Майдані набуває фіксації певного електорального рейтингу і певного ідеологічного сектору. Звичайно, що без долучення політичних сил Майдан мав би інший портрет. Учасникам Майдану відомо, що серед них були присутні сили, які не афішували себе, але забезпечували їх харчуванням, опаленням і т. ін. Водночас були окремі сили, які активно себе афішували, але насправді їхня участь була мізерною. Окреме місце займають волонтерські ініціативи різного роду. Виникає «автомайдан» і «правий сектор», які, за великим рахунком, відігравали роль більш-менш вдалих політичних брендів. Незважаючи на те, що в ЗМІ про участь у протестах частіше повідомляли про ВО «Свобода» – 18 %; «Батьківщина» – 13 %; УДАР – 10 %; «Демократичний альянс» – 3 %; «Радикальна партія» [5], ці політичні сили були дотичними, а не основою Майдану. Частіше учасників протесту називали «активістами Європайдану» – 50 %. Серед непартійних учасників та ініціатив помітними були «Автомайдан» – 6 %; «Правового сектора» – 6 %; Самооборони майдану – 4 %.

Насправді Майдан відвідали заради цікавості, співчуття, надання якоїсь допомоги мільйони людей. Належність до якоїсь організації давала змогу стверджувати, що ця громадська організація була активним учасником Майдану, хоча природа його організації має іншу площину. Випуск агітки (ми навмисно не вдаємося до конкретики, щоб не потрапити у формат дискусії про те, хто має більше прав називатися майданівцем) уже розцінювався як вагомий внесок організації, оскільки її логотип бачили тисячі учасників. Але самих організаторів агітки могло бути лише кілька осіб, які ані структурно, ані організаційно не справили жодного впливу на сам Майдан. При цьому вагомша допомога надходила від тих, хто залишався у тіні. Сюди належать як приватні особи, так і організації, які підвозили дрова, забезпечували майданівців харчуванням, одягом, ліками, не вимикали електропостачання, що давало змогу користуватися в наметах електрикою і навіть телевізорами.

Незважаючи на те, що на момент Революції Гідності політики та інші представники влади наздоганяли громадську ініціативу, використовуючи народну хвилю як об'єктивну річ, що у цей час можна було очолити колону і повести її в будь-якому напрямі. Так звані майданівські партії ВО «Батьківщина», «УДАР», ВО «Свобода», а точніше їх лідери в особі А. Яценюка, В. Кличка, О. Тягнибока виступили стабілізаторами і надалі перемовниками, хоча фактична участь самих партій у подіях була мізерною.

Інколи можна почути розмови про активну «руку Заходу» в організації Майдану. Але об'єктивні фактори свідчать, зокрема, дані Інституту соціальної та політичної психології НАН України, що силовим розгоном Євромайдану обурилося 77% громадян України. Навряд чи Америка або Європа вчинила цей розгін.

Не будучи організованим політичними партіями, Майдан як синергетична сила змушений був передати свій політичний рупор. Причому цей «рупор» підхопили не політичні партії, а окремі особи – А. Яценюк, В. Кличко, О. Тягнибок, які для підвищення власного рейтингу актуалізували «майданівські партії» – ВО «Батьківщина», «УДАР», ВО «Свобода». Однак Майдан не мав єдиного центру управління та єдиної сили чи структури в своїй основі.

На погляд А. Колодій, Майдан як суспільне явище – існує у трьох вимірах: фізичному (локально визначеному, «окупувавши»

певний простір), організаційному (оформленому у вигляді руху) та віртуальному (у вигляді інтернет- і медіа-спільнот). Кожний із них у майбутньому може посилюватись або послаблюватись, набувати нових модифікацій або ж занепадати [5]. Сьогодні ми можемо констатувати, що такий погляд є доволі слухним, але він не означає єдності, єдиної позиції цих Майданів. Понад те, можна вести мову і про спекулятивний Майдан, тобто ті ініціативи, які з'являються зазвичай після успіху чи перемоги і конкурують на предмет того, кого більш правомірно вважати «майданівським».

Це саме стосується й апелювання до «цінностей Майдану». Хоча на загал не висловлюються протести проти таких цінностей, але різні групи і постаті вкладають власне розуміння у сутність цього поняття.

Важливим досягненням Майдану є започаткування формування певного духу, певного настрою. Українське суспільство згруповується перед загрозою. Проте правила, яких прагне здоровий глузд, не стають систематичною практикою. Громадяни, які виходять за периметр Майдану (і в територіальному, і в практичному розумінні), потрапляють в інше суспільно-політичне середовище, в якому діють «старі» методи, посилюючи цим самим систему, проти якої виступають. Наявний стан речей свідчить про «стільниковість» українського суспільства.

Феномен Майдану полягає і в тому, що певна категорія виявляє співчуття, але не реалізує це особисто, хоча й готова до підтримки. За словами очевидців, у дні піднесення на Майдані збирали пожертви від громадян понад мільйон гривень, що становило на той час понад 125 тис. доларів. Пожертви приносили різні люди, які поверталися того самого дня в звичайне життя, в побут, в якому жили і діяли до того.

Одна із причин появи Майдану, на наш погляд, полягає у відсутності в державно-політичного апарату якісних комунікативних каналів для взаємодії із суспільством. Понад те, не виробляється механізм адекватної реакції на актуальні запити, хоча в держапараті наявні служби роботи з громадськістю, при різних державних органах діють громадські ради. Наявна система виборів на різних рівнях не виконує покладених на них функцій.

Антимайдан. 24 листопада – 22 грудня 2014 р.

Політичним продуктом, що виник на протипагу Майдану на майдані Незалежності, став Антимайдан. Як виразник ідей Партії Регіонів, він розташувався в Маріїнському парку біля Верховної Ради України у вигляді наметового містечка. Антимайдан і був демонстрацією того, що не всі громадяни виступають проти чинної влади. Можна передбачати, що на нього також покладалося завдання захисту парламенту на випадок походу до нього. Цікаво, що масові зібрання-антиподи Майдан і Антимайдан не перейшли до фізичних зіткнень між собою. Були і такі курйозні випадки, коли зібрані на «антимайдані» люди приходили подивитися на те, що відбувається на Майдані, а деякі учасники Майдану підробляли на Антимайдані. У цьому набула прояву велика низка соціальних мереж.

Незважаючи на те, що Антимайдан, виступаючи проти Майдану, охороняючи чинну владу, маючи всіляку підтримку, в тому числі інформаційну, він усе ж таки програвав за організаційним та інформаційним аспектами. До його учасників застосовувався термін «тітушки», що означав людей, які за гроші беруть участь у політичних акціях, не маючи будь-якої власної позиції. Щодо організаційних процесів, Антимайдан не набув властивостей саморозвивального явища, що одержує додаткову соціальну енергію. Хоча були і будуть прихильники Антимайдану. Однак однією з організаційних відмінностей між Майданом та Антимайданом є те, що останній не мав синергетичної сили, тобто існував як номінальна одиниця, фактично без вимог.

Окрема тема, яка посідає вагоме місце в сучасному інтернет-просторі, пов'язана з питанням перетворення Майдану з вуличного протестного формату на соціальний феномен. Цей простір дає змогу встановлювати та розвивати соціальні контакти, ініціювати обговорення, висловлення думок і поглядів. Не можна оминати увагою і мобілізаційний чинник. Адже учасниками інтернет-обговорення стають сотні і тисячі осіб, у тому числі тих, які фізично не можуть залучатися до участі в різних подіях, але прагнуть до висловлення певної позиції. До інтернет-спільнот, що з'явилися під час Майдану 2013–2014 рр., належать: «Євромайдан»; «Євромайдан СОС»; «Антимайдан»; «Революція. Євромайдан. Правий сектор»; «Громадський сектор Євромайдану»; «Самооборона майдану»; «Автомайдан»; «Страйк-плакат»; «Студентська коорди-

наційна рада-СКР» [6, с.236]. За часів Майдану максимальна кількість учасників окремої мережі сягала більше 500 тис. осіб, як у спільнот «Антимайдан» і «Революції. Євромайдан. Правий сектор» у мережі «vkontakte». Інші нараховували від кількох тисяч до кількох сотень тисяч. Ідеться про те, що ці мережі стали помітні і залишаються специфічним середовищем, новою формою соціально політичної комунікації. Сучасні вітчизняні політики почали активно використовувати цей простір, що свідчить на користь серйозного ставлення до нього. В європейських країнах це відбулося набагато раніше і є типовою практикою.

Висновки.

Сьогодні можна стверджувати, що Майдан як політична практика і феномен став данністю політичної історії, посів помітне місце в історичній пам'яті.

Звернення до недалекого минулого свідчать, що конкретно-предметні протести зазвичай не набувають загальноохоплюючого характеру. Наприклад, питання оподаткування стосуються кожного, понад те, є системними в змісті реформ і прагненні до того, що вважається покращенням. Але вони не стають консолідуючими. За великим рахунком, критичний момент настає тоді, коли відбувається морально-етичне приниження, образа.

Але політична система залишається хворою, тому можна очікувати на новий Майдан як протест проти недієвих реформ або способів їх упровадження, за неможливість участі тощо. Причому помітна тенденція, що кожен наступний Майдан не повторює попередній, спостерігається перехід від короткотривалих до тривалих акцій. Зважаючи на розстріли, що мали місце у 2014 р., можна передбачати, що наступний Майдан буде мати озброєний характер. Це актуалізує необхідність формування такої державно-політичної системи, яка була б спроможна ефективно акумулювати, розв'язувати і реалізовувати суспільні, фінансові, морально-етичні питання і потреби в ході суспільно-політичного процесу, соціально-політичної участі, а не накопичувала їх, провокуючи соціальний вибух. Завдання влади полягає в тому, щоб навчитися конструктивно комунікувати й адекватно реагувати на запити суспільства, адже сьогодні дедалі помітнішими стають тенденції «самодостатності» нової влади, що ще гірше в умовах «нової» слабкої опозиції.

Майдан не можна ідеалізувати в тому розумінні, що він здатний розв'язати соціальну чи політичну проблематику. Майдан є маркером критичності ситуації. Виникають символи як «ідеали Майдану», але їх інтерпретація стає різношерстною. Суспільство не бачить інших шляхів впливу на різні процеси, крім колективного бунту. Ключовим залишається питання про те, що після Майдану немає виняткових умов для реалізації політичної участі, політичної відповідальності, політичної комунікації. Тому політична система потребує монтажу комунікативних мереж і відповідних інститутів для адекватного розуміння і реагування на потреби громадян.

1. Непомнящий И. «Врадиевская хода». Американский след / И. Непомнящий. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [subscribe.ru /group/ russkie-na-ukraine-vzglyad-na-rossiyu /495394/](http://subscribe.ru/group/russkie-na-ukraine-vzglyad-na-rossiyu/495394/)

2. Катеренчук М.Д. Адвокати помаранчевої революції / М. Д. Катеренчук. – К. : Юстиніан, 2006. – С.296.

3. Колодій А. Феномен Майдану в контексті пошуку моделі врядування в Україні / Антоніна Колодій // Агора: Революція відбулася: що далі? – К.: СтилоС, 2014. – Вип. 13. – С. 22–36.

4. Майдан (Р). Еволюція духу: мистецько-культурологічний проект. Автор і куратор проекту Антін Мухарський. – К. : Наш формат, 2014. – 312 с.

5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cedos.org.ua/uk/releases/35

6. Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві: [Кол. монографія]. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. – 296 с.